

Waldemar Grabowski

Rada Jedności Narodowej – parlament Polskiego Państwa Podziemnego

Rada Jedności Narodowej formalnie została powołana 8 stycznia 1944 r., ale jej utworzenie zapowiadał już dekret prezydenta RP z 1 września 1942 r. o tymczasowej organizacji władz na ziemiach Rzeczypospolitej¹. Zgodnie z nim Rada miała być organem doradczym i opiniodawczym delegata rządu RP na kraj. Wyłonienie jej składu pozostawiono przedstawicielom partii politycznych skupionych w Politycznym Komitecie Porozumiewawczym.

Porozumienie stronnictw politycznych, grupujące partie opozycyjne wobec władz Polski sprzed 1 września 1939 r., powstało już około 10 października 1939 r. Przyjęło nazwę Główna Rada Polityczna Służby Zwycięstwu Polski (Rada Główna Obrony Narodowej). W jej skład weszli: Mieczysław Niedziałkowski² z Polskiej Partii Socjalistycznej, Maciej Rataj³ ze Stronnictwa Ludowego, Leon Nowodworski⁴ ze Stronnictwa Narodowego i Mieczysław Michałowicz ze Stronnictwa Demokratycznego⁵. Rada miała kierować działalnością polityczną SZP. Jednakże rząd RP w Paryżu, pod przewodnictwem gen. Władysława Sikorskiego, dążył do rozdzielenia konspiracji wojskowej od politycznej. Na czele powołanego 13 listopada 1939 r. Związku Walki Zbrojnej, którego Komenda Główna do czasu upadku Francji znajdowała się w Paryżu, stanął gen. Kazimierz Sosnkowski „Godziemba”. W kraju w styczniu 1940 r. powołano komendantów okupacji: niemieckiej – płk. Stefana Roweckiego „Rakonia” i sowieckiej – gen. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego „Stolarskiego”, dotychczasowego dowódcę SZP⁶.

¹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2, Londyn 1973, s. 302–306.

² Po aresztowaniu 27 X 1939 r. Stefana Starzyńskiego Mieczysław Niedziałkowski został komisarzem cywilnym SZP. Sprawował ten urząd do aresztowania 22 XII 1939 r. Przedstawicielem PPS w Radzie został wówczas Kazimierz Pużak.

³ Po aresztowaniu Niedziałkowskiego komisarzem cywilnym SZP został Maciej Rataj, aresztowany 30 III 1940 r.

⁴ Leon Nowodworski pełnił funkcję zastępcy komisarza cywilnego SZP.

⁵ A. Friszke, *Rada Obrony Narodowej*, „Więź” 1983, nr 6, s. 106.

⁶ *Instrukcja nr 2 dla Ob. Rakonia* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 1, Londyn 1970, s. 72–80.

Konspirację cywilną miała stanowić sieć mężów zaufania oraz porozumień stronnictw politycznych⁷. W Warszawie 26 lutego 1940 r. doszło do powołania PKP w składzie: Kazimierz Pużak „Bazyli” z Polskiej Partii Socjalistycznej – Wolność, Równość, Niepodległość („Koło”), Józef Grudziński „Walenty” z SL („Trójkąt”), Aleksander Dębski „Stachurski” z SN („Kwadrat”), Stefan Rowecki „Inżynier” i Michał Karaszewicz-Tokarzewski „Doktor” z ZWZ. Sekretarzem PKP został mjr Tadeusz Kruk-Strzelecki „Dyrektor”, były kierownik Oddziału Politycznego Dowództwa Głównego SZP, następnie kierownik Biura Informacji i Propagandy Komendy Okupacji Niemieckiej ZWZ. Porozumienie stronnictw miało koordynować życie polityczne w kraju, utrzymywać łączność z rządem oraz decydować w sprawach gospodarczych i społecznych⁸. Od 3 lipca do 13 września 1940 r. przedstawiciele stronnictw skupionych w PKP występowali jako Zbiorowa Delegatura Rządu⁹ pod przewodnictwem tymczasowego delegata rządu, płk. Jana Skorobohatego-Jakubowskiego „Vogla”. W jej skład, poza przewodniczącym, weszli: gen. Stefan Rowecki, Kazimierz Pużak, Stefan Korboński „Nowak” z SL, Aleksander Dębski, Tadeusz Kruk-Strzelecki oraz Franciszek Kwiecieński „Karwat” z nowo wprowadzonego do PKP Stronnictwa Pracy¹⁰.

Po samorozwiązaniu Zbiorowej Delegatury reaktywowano PKP i jego członkowie przystąpili do wyłonienia kandydatów na delegata rządu na obszar Generalnego Gubernatorstwa¹¹. W wyniku przeciągających się dyskusji i sporów w kraju rząd RP, znajdujący się już w Londynie, 2 grudnia 1940 r. mianował delegatem Cyryla Ratajskiego¹², dotychczasowego zastępcę tymczasowego delegata. Delegatem rządu na ziemię zachodnie mianowano jednocześnie Adolfa Bnińskiego¹³, którego kandydaturę wysunęło Porozumienie Stronnictw Politycznych w Poznaniu. W skład PSP, stworzonego przez męża zaufania rządu, księdza Józefa Prądyńskiego, wchodził: Stefan Piotrowski z SN, aresztowany w styczniu 1941 r., Adam Poszwiński z SP i Jan Wojkiewicz z SL – obaj aresztowani 9 września 1941 r. Warto zauważyć, iż trzeci główny delegat rządu – na ziemię wcielone do ZSRR – nie został mianowany. Funkcję p.o. delegata we Lwowie pełnił Władysław Zych „Falko”, a PSP do zajęcia ziem wschodnich przez wojska niemieckie w połowie 1941 r. działało w sposób ograniczony, choć Zych utrzymywał kontakt z przedstawicielami SN, SL i SD. Rozbicie w wyniku aresztowań delegatury poznańskiej oraz zajęcia ziem wschodnich przez wojska niemieckie

⁷ Instrukcja nr 1 dla mężów zaufania uchwalona przez komitet dla spraw kraju 15 XI 1939 r. [w:] *ibidem*, s. 8, 9; Instrukcja nr 1 dla mężów zaufania gen. K. Sosnkowskiego z 23 XI 1939 r. [w:] *ibidem*, t. 6, Londyn 1989, s. 2.

⁸ Uchwała komitetu dla spraw kraju z dnia 17 kwietnia 1940 r., zawierająca zasady współpracy delegatury rządu ze stronnictwami politycznymi w kraju [w:] *ibidem*, t. 1, s. 221, 222.

⁹ Zbiorowa Delegatura Rządu powstała po upadku Francji i chwilowej utracie łączności z rządem RP.

¹⁰ Protokół ostatniego posiedzenia Zbiorowej Delegatury Rządu [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 6, s. 84–87.

¹¹ Zgodnie z decyzją rządu RP miano wyłonić trzech głównych delegatów rządu: na ziemię wcielone do III Rzeszy, na Generalne Gubernatorstwo, na ziemię wcielone do ZSRS.

¹² Studium Polski Podziemnej w Londynie (dalej: SPP), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), t. 10, k. 1, Pismo S. Kota z 2 XII 1940 r.

¹³ Nominacja na delegata rządu na ziemię wcielone do Rzeszy [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 6, s. 113.

spowodowało mianowanie delegata w Warszawie pełnomocnikiem rządu na całe terytorium II RP¹⁴, a PKP w Warszawie stał się głównym PKP na cały kraj.

Cyryl Ratajski „Górski” („Wartski”, „Wrzos”), obejmując urząd 14 grudnia 1940 r., spotkał się z nieprzychylnym przyjęciem ze strony PKP. Głównym zarzutem zgłaszanym przez PPS i SL było nieuwzględnienie przez rząd kandydatów wysuniętych w Warszawie. Członkom PKP nie podobała się także koncepcja podziału kraju na trzy delegatury. To wspólne wystąpienie PPS i SL zostało uzgodnione na zebraniu przedstawicieli obu partii, w którym brali udział: Zygmunt Zaremba, Kazimierz Pużak, Bolesław Dratwa, Stanisław Osiecki, Józef Grudziński i Stefan Korboński¹⁵. Obie partie nadal podtrzymywały swoje stanowisko w sprawie kandydatów na delegata, proponując prof. Jana Piekalkiewicza z SL, a na jego zastępcę Józefa Cyrankiewicza z PPS¹⁶.

W styczniu 1941 r. gen. Władysław Sikorski, dążąc do złagodzenia napięć wśród polityków w Warszawie, upoważnił Cyryla Ratajskiego do działania – w wypadku zaistnienia takiej konieczności – na terytorium całego kraju¹⁷. W marcu 1941 r. nastąpiła zmiana reprezentanta SL w PKP – Korbońskiego zastąpił Grudziński „Deczyński”¹⁸. Brał on udział w kwietniowym posiedzeniu PKP obok Ratajskiego, Mieczysława Trajdosa z SN, Kwiecińskiego, Pużaka, Skorobohatego-Jakubowskiego jako przedstawiciela ZWZ i Jerzego Michalewskiego „Piotrowskiego”, sekretarza¹⁹.

W połowie 1941 r. SL zajęło wobec delegata bardziej przyjazne stanowisko²⁰, a w sierpniu jego zastępcą został członek SL prof. Piekalkiewicz²¹. Jednakże wyraźne ocieplenie stosunków pomiędzy delegatem a SL nie zakończyło sporów toczonych na zebraniach PKP. Przedstawiciel PPS-WRN Kazimierz Pużak uważał, iż PKP musi być nie tylko ciałem doradczym delegata, ale powinien także sprawować kontrolę nad jego działalnością. Sprzeciwiał się rozbudowie aparatu wykonawczego delegata, gdyż praca konspiracyjna powinna jego zdaniem być

¹⁴ Formalnie taką nominację otrzymał 5 VIII 1942 r. następca Cyryla Ratajskiego, prof. Jan Piekalkiewicz – W. Grabowski, *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1940–1945*, Warszawa 1995, s. 42, il. 115.

¹⁵ K. Pużak, *Wspomnienia 1939–1945*, Gdańsk 1989, s. 27.

¹⁶ SPP, t. 4.1.1.1., Depesza „Wartskiego” nr 14 a z 8 I 1941 r.; W. Grabowski, *Delegatura Rządu...*, s. 30, il. 108. Józef Cyrankiewicz został aresztowany w Krakowie w kwietniu 1941 r.

¹⁷ Depesza W. Sikorskiego z 14 I 1941 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 1, s. 402, 403.

¹⁸ A.K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik po Polsce podziemnej 1939–1945*, Warszawa 1996, s. 80. W kwietniu 1941 r. Stefan Korboński został kierownikiem referatu walki cywilnej, funkcjonującego wówczas w ramach BIP KG ZWZ – G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1987, s. 94.

¹⁹ K. Pużak, *Wspomnienia...*, s. 27.

²⁰ W czerwcu 1941 r. nastąpiła zmiana stanowiska SL wobec delegata, co umożliwiło m.in. uzgodnienie kandydatów na cztery Okręgowe Delegatury Rządu: Warszawa-województwo, Kielce, Kraków i Lublin. Powtarzana w dotychczasowych publikacjach informacja, jakoby uzgodniono wtedy również kandydaturę na okręgowego delegata Warszawa-miasto, nie odpowiada prawdzie – Depesza „Wartskiego” nr 70 a z 30 VII 1941 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 6, s. 196; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Rząd RP w Londynie, t. 335, Opracowanie Leopolda Rutkowskiego, dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu, na temat naczelnych władz konspiracji w kraju.

²¹ SPP, MSW, t. 15, poz. 75 b, Akt nominacji z 27 VIII 1941 r.; Depesza S. Kota z 27 VIII 1941 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 2, s. 51; W. Grabowski, *Delegatura Rządu...*, s. 41, il. 109.

prowadzona przez partie wchodzące w skład PKP, a delegat miał być „łącznikiem między społeczeństwem w kraju a Rządem”. Wskazywał też na konieczność określenia „platformy ideowo-politycznej”, zakładającej „republikański ustrój przyszłej Polski, oparty o zasady wolności, demokracji oraz postępu społecznego w myśl ideałów zorganizowanego ruchu robotników, chłopów i pracowników umysłowych”²². 10 września 1941 r. Pużak ustąpił z PKP.

Prawie natychmiast gotowość wejścia do PKP zgłosili Polscy Socjaliści²³, nowo utworzona organizacja konspiracyjna, skupiająca dotychczasowych członków Barykady Wolności, Gwardii oraz Organizacji Niepodległościowo-Socjalistycznej „Wolność”. Jej przywódcą został Adam Próchnik „Artur” i on od 28 października 1941 r. do 10 maja 1942 r. reprezentował PS w PKP²⁴.

Po aresztowaniu 19 stycznia 1942 r. reprezentanta SP w PKP Franciszka Kwiecińskiego, w marcu zastąpił go Zygmunt Felczak „Jasiński”²⁵. Jego z kolei w październiku 1942 r. zastąpił Józef Kwasiborski „Dębicki”²⁶. Po śmierci Próchnika reprezentantem PS w PKP od czerwca 1942 r. był Wincenty Markowski „Lwowski”²⁷. W trakcie posiedzenia 15 listopada 1942 r. uchwalono statut PKP²⁸.

Już 1 września 1942 r. prezydent RP wydał dekret o tymczasowej organizacji władz na ziemiach Rzeczypospolitej²⁹. Stwierdzono w nim: „Powołuje się Radę Jedności Narodowej jako organ doradczy i opiniodawczy Delegata Rządu”. Do RJN miało wejść dziewięć–piętnaście osób delegowanych przez PKP. Rada miała wybrać swojego przewodniczącego, jego zastępcę i sekretarza. Pierwsze posiedzenie miał zwołać delegat rządu. Zgodnie z dekretem członkami RJN nie mogli być funkcjonariusze państwowi oraz wojskowi w służbie czynnej. Dyskusję nad zasadami powołania RJN toczono w grudniu 1942 r.³⁰

W marcu 1943 r. nastąpiła oczekiwana od dłuższego czasu zmiana reprezentanta ruchu socjalistycznego w PKP. Wincentego Markowskiego „Pawła” z PS zastąpił Kazimierz Pużak z PPS-WRN³¹. Od 21 marca 1943 r. PKP występował jako Krajowa Reprezentacja Polityczna. W maju Józefa Kwasiborskiego z SP zaangażowanego w Delegaturze, gdzie pełnił funkcję okręgowego delegata rządu, zastąpił w KRP Franciszek Urbański „Rzewuski”, a reprezentantem SN, po aresztowaniu 15 maja Stefana Sachy „Marka”, został Władysław Jaworski „Olza” („Wit”).

²² *Oświadczenie PPS-WRN o wystąpieniu PPS z Politycznego Komitetu Porozumiewawczego z 10 IX 1941 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 6, s. 198. Poprzednio ostro wystąpił Kazimierz Pużak na posiedzeniu PKP w kwietniu 1941 r., domagając się opracowania programu działania, i od tego uzależniał dalsze pozostawanie w porozumieniu – K. Pużak, *Wspomnienia...*, s. 27.

²³ *Depesza C. Ratajskiego z 30 IX 1941 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 2, s. 92.

²⁴ Adam Próchnik zmarł 22 V 1942 r. w Warszawie – A.K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 563.

²⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), 199/1, k. 1, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 29 III 1942 r.; M. Piotrowski, *Służba idei czy serwilizm? Zygmunt Felczak i Feliks Widy-Wirski w najnowszych dziejach Polski*, Lublin 1994, s. 154, 155; A.K. Kunert, *Felczak Zygmunt* [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 1, Warszawa 1991, s. 128, 129.

²⁶ AAN, 199/1, k. 12, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 18 X 1942 r.; M. Piotrowski, *Służba idei...*, s. 161, 162.

²⁷ AAN, 199/1, k. 6, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 28 VI 1942 r.

²⁸ *Ibidem*, k. 14, Protokół posiedzenia PKP w dniu 15 XI 1942 r.

²⁹ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 2, s. 302–306.

³⁰ AAN, 199/1, k. 16, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 13 XII 1942 r.

³¹ A.K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 188.

Po śmierci gen. Władysława Sikorskiego 4 lipca 1943 r. KRP przystąpiła do opracowania projektu nowego dekretu o organizacji władz w kraju, który przewidywał powołanie tam wicepremiera rządu RP³², i zajmowała wyraźne stanowisko w sprawie zasad reorganizacji rządu RP w Londynie. W projekcie domagano się utrzymania linii politycznej gen. Sikorskiego oraz koalicji rządowej tworzonej przez cztery stronnictwa polityczne³³.

Sprawami organizacyjnymi RJN zajmowano się w listopadzie 1943 r. Postanowiono rozszerzyć jej skład do piętnastu–osiemnastu osób oraz wyłonić Komisję Główną (prezydium)³⁴, liczącą pięć–sześć osób (automatycznie miał wchodzić do niej delegat, jego dwóch zastępców i sekretarz)³⁵. W tym samym miesiącu uchwalono poprawki do dekretu prezydenta RP z 1 września 1942 r. Zgodnie z nimi delegatem rządu miał być mianowany przez prezydenta wicepremier. Równocześnie miano powołać trzech jego zastępców, których zakres działania delegat określałby odrębnym rozporządzeniem. W depeszy nr 210 do premiera KRP tak uzasadniała proponowane rozwiązania: „Tego wymaga nad wyraz trudne położenie Kraju, na które składa się z jednej strony niepoczytalna działalność grup spod znaku ONR'u i Sanacji, z drugiej zaś strony rosnąca w związku z kryzysem sprawy polskiej na gruncie międzynarodowym i zbliżającym się frontem sowieckim dywersja komunistyczna. Wreszcie wzmagające się oznaki demoralizacji wojennej wymagają odpowiednich zarządzeń władzy umocnionej autorytetem Rządu Suwerennego Rzeczypospolitej. Tylko rychle rozstrzygnięcie problemu władzy zastępczej rządu na Kraj położy kres niebezpieczeństwu anarchii, a wśród nich najgroźniejszego rządu agentów sowieckich”³⁶.

Na posiedzeniu KRP 8 stycznia 1944 r. zapadła decyzja o powołaniu RJN³⁷. Jednocześnie postanowiono wystąpić do duchowieństwa o wydelegowanie jednej osoby oraz do Społecznej Organizacji Samoobrony³⁸ o dwie–trzy osoby do składu Rady. Zdecydowano się także zaproponować udział w niej „lewicy patriotycznej”, przewidywano też wprowadzenie przedstawiciela mniejszości narodowych. 9 stycznia Jan Stanisław Jankowski zawiadomił telegraficznie premiera Stanisława Mikołajczyka o powstaniu RJN³⁹. 12 stycznia delegat podziękował członkom KRP za dotychczasową pracę⁴⁰. Na posiedzeniu 22 stycznia omawiano funkcjonowanie Rady, kandydatury na jej członków i zastępców członków. Ustalono także program posiedzenia plenarnego. Obrady miał otworzyć delegat

³² *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 3, Londyn 1976, s. 42, 43.

³³ E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945. Organizacja, personalia, praktyka*, Warszawa 1993, s. 246.

³⁴ AAN, 199/1, k. 38, Protokół posiedzenia KRP w dniu 16 XI 1943 r.

³⁵ *Ibidem*, k. 44, Protokół z posiedzenia KRP w dniu 9 XII 1943 r.

³⁶ *Ibidem*, 202/I-35, k. 291–293, Depesza J.S. Jankowskiego do S. Mikołajczyka z 20 XII 1943 r. zawierająca poprawki do dekretu; AAN, 199/1, k. 46.

³⁷ *Ibidem*, 199/2, k. 1, 2, Protokół z posiedzenia KRP w dniu 8 I 1944 r.

³⁸ Porozumienie stronnictw konspiracyjnych SOS powstało 12 X 1942 r., w jego skład wchodziły m.in.: Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”, Front Odrodzenia Polski, Komenda Zbrojnego Wyzwolenia, Pobudka, Polski Związek Wolności, SD, Unia, Związek Odbudowy Rzeczypospolitej.

³⁹ SPP, MSW, t. 16, k. 3, Depesza J.S. Jankowskiego z 9 I 1944 r.

⁴⁰ *Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945*, t. 2: 1943–1944, red. D. Baliszewski, A.K. Kunert, Warszawa 1999, s. 1451, 1452.

rządu i następnie przekazać kierownictwo najstarszemu wiekiem członkowi⁴¹. Tydzień później omówiono projekt regulaminu RJN, obradowano nad rozszerzeniem jej składu i wysłuchano sprawozdania delegata z rozmów z różnymi organizacjami konspiracyjnymi o ich udziale w Radzie⁴², przedstawiono także projekt powołania w kraju Komisji Rządzącej.

W lutym zaproponowano podział mandatów w RJN. Stronnictwa polityczne tworzące KRP miały otrzymać dwanaście miejsc, dla duchowieństwa przewidziano jedno miejsce, jedno – dla obozu sanacyjnego i jedno dla „Raclawic”. Skład RJN miał być uzupełniony do osiemnastu osób po skonsolidowaniu się lewicy lub prawicy. „Deczyński” proponował wprowadzenie do RJN nauczycieli oraz przedstawicieli życia gospodarczego i nauki.

RJN ukonstytuowała się w marcu 1944 r. W zebraniu plenarnym 12 marca na pl. Małachowskiego brało udział około trzydziestu osób⁴³. Obrady otworzył delegat rządu i powierzył kierownictwo posiedzenia najstarszemu wiekiem Tomaszowi Arciszewskiemu. Na przewodniczącego RJN jednogłośnie wybrano Kazimierza Pużaka. Następnie przemawiali: Jankowski i gen. Komorowski „Bór”. Po tych wystąpieniach i dłuższej dyskusji zebrani uchwalili deklarację programową *O co walczy Naród Polski*⁴⁴, odezwę do Polonii Amerykańskiej⁴⁵ i *Regulamin pracy Rady Jedności Narodowej*⁴⁶ oraz wyłonili Komisję Główną. Komisja miała działać w imieniu całej Rady i uzupełnić jej skład. Nowi członkowie Rady powinni zaaprobować następujące warunki: 1) uznać zasady walki o wolność, niepodległość i całość Rzeczypospolitej, 2) przyjąć za obowiązującą deklarację programową rządu RP z 24 lutego 1942 r., 3) zachować lojalność wobec władz cywilnych i wojskowych w Londynie oraz ich przedstawicielstw w kraju⁴⁷.

W skład Komisji Głównej kierującej pracami bieżącymi RJN weszli dotychczasowi członkowie KRP: Kazimierz Pużak „Seret” – przewodniczący, Józef Grudziński „Markiewicz”, Władysław Jaworski „Olza”, Franciszek Urbański „Rzewuski”. Sekretarzem był Bolesław Biega „Pisarski”. Do RJN weszli kolejni przedstawiciele „grubej czwórki”: Tomasz Arciszewski i Zygmunt Zaremba „Smreczyński” z PPS-WRN, Kazimierz Bagiński i Józef Niećko z SL, Zygmunt Berezowski „Oleśnicki” i Józef Milik „Ozima” z SN, Jerzy Braun i Piotr Nowakowski z SP. Przewodzącym duchowieństwa był ksiądz Tadeusz Jachimowski „Budwicz”⁴⁸.

W trakcie obrad prezydium RJN 15 kwietnia 1944 r. omawiano propozycję utworzenia komisji problemowych: gospodarki narodowej, samorządów,

⁴¹ AAN, 199/2, k. 16, Protokół z posiedzenia Rady w dniu 22 I 1944 r.

⁴² *Ibidem*, k. 21, Protokół z posiedzenia Rady w dniu 29 I 1944 r.

⁴³ Z. Zaremba, *Wojna i konspiracja*, Kraków 1991, s. 273–278.

⁴⁴ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 3, s. 361–369. Tekst deklaracji opublikowano w specjalnym wydaniu „Rzeczypospolitej Polskiej” – *Prawdziwa historia...*, t. 2, s. 1563–1566.

⁴⁵ Tekst odezwy opublikowano w „Rzeczypospolitej Polskiej” nr 4, 26 III 1944 r. – *Prawdziwa historia...*, t. 2, s. 1567, 1568.

⁴⁶ AAN, 199/2, k. 25–29, Regulamin pracy RJN uchwalony dnia 12 III 1944 r. Prawie identyczny tekst znajduje się w AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 4, k. 1–5. Tekst regulaminu zob. s. 22–27.

⁴⁷ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 5, k. 1–5, Komunikat z 15 III 1944 r. Prezydium RJN o posiedzeniu RJN.

⁴⁸ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1, Warszawa 1987, s. 86, 87; F. Stopniak, *Jachimowski Tadeusz Julian* [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu...*, t. 1, s. 181.

oświaty i kultury. W gestii Komisji Głównej miały pozostawać sprawy zagraniczne, bezpieczeństwa, wojskowe i polityka wewnętrzna. Budżet RJN ustalono wstępnie na 150 tys. zł na trzy miesiące, projekt miał być przedstawiony delegatowi rządu. Kontynuowano dyskusję nad rozszerzeniem składu RJN. Zgodnie z wytycznymi plenum Rady kolejnych członków należało poszukiwać wśród SOS, Centralnego Komitetu Ludowego⁴⁹ i Frontu Odrodzenia Polski⁵⁰. Na następnym posiedzeniu, wobec przedłużania się rozmów, zdecydowano o wydelegowaniu „Markiewicza” do negocjacji z Obozem Narodowo-Radykalnym i Centralizacją, natomiast „Seret” miał pertraktować z SOS. W dalszej części obrad uchwalono powołanie zaproponowanych wcześniej komisji problemowych oraz budżet RJN na trzy miesiące w wysokości 150 tys. zł. Podczas kolejnego zebrania miano wyznaczyć przewodniczących komisji spośród członków „grubej czwórki”⁵¹.

W końcu kwietnia prezydent podpisał nowy dekret o tymczasowej organizacji władz w kraju. Zgodnie z nim Rada miała liczyć od piętnastu do osiemnastu członków. Przewidywano powołanie Komisji Głównej RJN, która w okresie działalności konspiracyjnej miała posiadać uprawnienia całej Rady⁵².

Dopiero w końcu maja omawiana była sprawa dalszych kandydatów do RJN. „Seret” złożył sprawozdanie z rozmów z SOS, która wystąpiła o przyznanie jej trzech miejsc. „Markiewicz” poinformował o rozmowach z CKL, który uzależnił swoje wystąpienie do RJN od usunięcia z niej SN, względnie równoczesnego przyjęcia PPR. Po dłuższej dyskusji postanowiono sprawę odłożyć do następnego zebrania. W dalszej części posiedzenia ustalono przewodnictwo komisji problemowych RJN. Komisji gospodarki narodowej miał przewodniczyć członek SL, a jego zastępcą miał być członek PPS-WRN. Przewodniczącym komisji samorządów miał zostać członek SP, a jego zastępcą członek SN. Natomiast komisji oświaty i kultury miał przewodniczyć przedstawiciel SN, z zastępcą z SP⁵³.

Na początku czerwca Komisja Główna uzgodniła po dłuższej dyskusji powierzenie SOS trzech mandatów w RJN (organizacja miała przedłożyć konkretne kandydatury). Przyjęto zgłoszenie księdza „Bogusławskiego” do komisji oświaty i kultury. Nastąpiły także zmiany w składzie RJN: „Olza” zgłosił ustąpienie Zygmunta Berezowskiego⁵⁴, a na jego następcę zaproponowano Mieczysława Jakubowskiego. Na zastępcę członka RJN wysunięto kandydaturę Józefa Hajdukiewicza „Ostachowskiego”. 12 czerwca zmarł przedstawiciel SN w RJN Józef Milik. Spowodowało to przyjęcie do Rady zarówno Jakubowskiego, który przyjął pseudonim „Ozima”, jak Hajdukiewicza.

⁴⁹ Centralny Komitet Ludowy (CKL) – organ wykonawczy Centralizacji Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych, utworzonej w lutym 1944 r.; weszły do niej: Bund, Komenda Obrońców Polski, Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa II, Polskie Stronnictwo Demokratyczne, Robotnicza Partia Polskich Socjalistów; we wrześniu 1944 r. dołączył Polski Związek Wolności.

⁵⁰ AAN, 199/2, k. 56, 57, Protokół z posiedzenia Prezydium RJN w dniu 15 IV 1944 r.

⁵¹ *Ibidem*, k. 58–60, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 4 V 1944 r.

⁵² W. Grabowski, *Delegatura Rządu...*, s. 194, 195.

⁵³ AAN, 199/2, k. 81–83 a, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 31 V 1944 r.

⁵⁴ Zygmunt Berezowski w nocy z 15 na 16 IV 1944 r. odleciał do Londynu, gdzie od 29 listopada pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych.

Uzupełnianie składu RJN przez przedstawicieli SOS przedłużało się, gdyż organizacje skupione w tym porozumieniu nie potrafiły wyłonić wspólnych kandydatów. Delegat rządu miał przeprowadzić dalsze rozmowy z CKL. Kolejne posiedzenie plenarne Rady wyznaczono na 16 lipca⁵⁵. Wobec zbliżania się Armii Czerwonej do centralnych terenów Polski pilne stało się uzgodnienie stanowiska w sprawie ujawnienia się cywilnych władz konspiracji. Po dłuższej dyskusji delegat rządu podsumował obrady, stwierdzając: „Przez ujawnienie administracji rozumieć objęcie władzy w całym tego słowa znaczeniu. [...] Ujawnienie się musi nastąpić oczywiście wraz z wojskiem [AK – przyp. W.G.]. Nikt nie myśli o konspirowaniu wojska. Co do RJN, musi się ona ujawnić”⁵⁶. Kwestią sporną pozostawała skala dekonspiracji. Rozważano ujawnienie się całej Rady lub jedynie Komisji Głównej. Zagadnienie to omawiano 11 lipca 1944 r. na tajnym posiedzeniu Komisji Głównej RJN, w którym poza jej członkami brali udział: szef sztabu KG AK i drugi zastępca delegata rządu. W dalszej, już jawnej, części obrad przedstawiono kandydatów do RJN: Eugeniusza Czarnowskiego „Czernika” ze Zjednoczenia Demokratycznego, Jana Jacka Nikischa „Sieleckiego” z „Ojczyzny” i Józefa Krasowskiego „Bohusza” z „Raclawic”⁵⁷. Zaprzysiężono ich na kolejnym posiedzeniu 15 lipca⁵⁸. Cztery dni później zaprzysiężono też reprezentanta SN Mieczysława Jakubowskiego „Ozimę”⁵⁹. Przed wybuchem powstania warszawskiego nie udało się już uzgodnić, mimo rozmów delegata rządu z CKL, kandydatów z tego środowiska, którzy uzupełniliby skład RJN.

W lipcu 1944 r. RJN wytypowała trzech kandydatów na zastępcę prezydenta RP: SL zaproponowało Wincentego Witosa, PPS-WRN – Tomasza Arciszewskiego, SN – adwokata Bolesława Bielawskiego⁶⁰. W związku ze złym stanem zdrowia Witosa jego podróż do Londynu nie była możliwa. Jako przedstawiciel kraju do Anglii udał się w nocy z 25 na 26 lipca Tomasz Arciszewski. 8 sierpnia został mianowany następcą prezydenta RP, natomiast po dymisji Stanisława Mikołajczyka 29 listopada objął przewodnictwo Rady Ministrów.

W lipcu RJN zmierzała do powołania Rady Rzeczypospolitej, organu parlamentarnego działającego przejściowo – do momentu zebrania się Sejmu i Senatu. W jej skład mieli wchodzić wszyscy członkowie RJN i Rady Narodowej w Londynie, pięćdziesiąt osób wybranych przez RJN i dwadzieścia mianowanych przez prezydenta RP⁶¹.

Ostatnie przed powstaniem posiedzenie Komisji Głównej RJN odbyło się 29 lipca przy ul. Chmielnej. Jego uczestnicy dowiedzieli się, że o terminie wybuchu powstania zadecyduje dowódca AK, delegat rządu i przewodniczący RJN⁶².

⁵⁵ Z uwagi na wiadomość o planowanym wzmożeniu akcji policji niemieckiej w Warszawie Komisja Główna w trakcie obrad 11 lipca postanowiła odłożyć zamierzone posiedzenie plenarne RJN.

⁵⁶ AAN, 199/2, k. 94–96, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 5 VII 1944 r.

⁵⁷ *Ibidem*, k. 97, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 11 VII 1944 r.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 98, 99, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 15 VII 1944 r.; J.J. Nikisch, *Organizacja „Ojczyzna” w latach 1939–1945*, „Więź” 1985, nr 10–12, s. 202.

⁵⁹ AAN, 199/2, k. 100–102, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 19 VII 1944 r.

⁶⁰ SPP, MSW, t. 16, k. 112, Depesza J.S. Jankowskiego z 15 VII 1944 r.

⁶¹ AAN, 199/3, k. 27, 28, Projekt dekretu o Radzie Rzeczypospolitej; J. Paśnik, *Status prawny Delegata Rządu na Kraj*, Warszawa–Toruń 1991, s. 67, 68.

⁶² K. Pużak, *Wspomnienia...*, s. 59, 60.

Rząd RP już 26 lipca upoważnił delegata „do ogłoszenia powstania w momencie przez Was wybranym”⁶³. Ustalono, że potrzeba 12 godzin na uruchomienie administracji cywilnej. I o tyle właśnie godzin wybuch powstania w Warszawie miał wyprzedzić wkroczenie do niej Armii Czerwonej⁶⁴.

Mimo licznych wątpliwości i oporów ze strony RJN, 31 sierpnia 1944 r. wieczorem zapadła decyzja o wywołaniu powstania. Termin wybuchu wyznaczono na godzinę 17 dnia 1 sierpnia.

RJN wobec Delegatury

Mianowanie Cyryla Ratajskiego delegatem rządu wbrew uzgodnieniom PKP spowodowało początkowo spore trudności we współpracy obu członów konspiracji cywilnej. Jeszcze w marcu 1941 r. PPS-WRN i SL odmawiały współpracy z Ratajskim w przygotowaniu „administracji i wysuwaniu swoich kandydatów na mężów zaufania dla poszczególnych dziedzin życia bieżącego – oraz na okręgowych delegatów”⁶⁵. Jedynie SN i ONR były pozytywnie nastawione do prac prowadzonych przez delegata⁶⁶.

Począwszy od lipca 1941 r. stronnictwa skupione w PKP, aczkolwiek w różnym stopniu, współpracowały z delegatem przy tworzeniu struktur tajnej administracji. Obok wspólnego wylaniania kandydatów na okręgowych delegatów rządu, przywiązywano sporo wagi do działalności poszczególnych departamentów. Od wiosny 1942 r. ich dyrektorzy prezentowali na posiedzeniach PKP sprawozdania ze swoich prac oraz zamierzenia na przyszłość.

Przedstawiciele partii nie tylko słuchali sprawozdań kierowników komórek organizacyjnych Delegatury, ale wylaniali kandydatów na funkcje kierownicze w Delegaturze i niekiedy domagali się, czasem skutecznie, zmian na tych stanowiskach. Jaskrawym przykładem było zgłoszenie przez przedstawicieli SL, PPS i SP w kwietniu 1942 r. zastrzeżeń do kierownika Sekcji Finansowo-Budżetowej Delegatury, Jerzego Michalewskiego⁶⁷. Obiekcje PKP, co prawda z pewną zwłoką, doprowadziły do jego dymisji we wrześniu 1942 r. Skrajnym przypadkiem było wysunięte przez ludowca Józefa Grudzińskiego „Deczyńskiego” w grudniu 1943 r. żądanie przeprowadzenia rewizji obsady personalnej departamentów Delegatury⁶⁸.

Politycy wskazywali także na konieczność rozbudowy aparatu administracyjnego. W maju 1942 r. na wniosek przedstawiciela SL postanowiono utworzyć w Departamencie Spraw Wewnętrznych komórkę „dla zbierania i rejestrowania liczbowego wszystkich strat w ludziach oraz form gwałtów i terrorku”⁶⁹ stosowanych przez okupantów.

⁶³ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 4, Londyn 1977, s. 12.

⁶⁴ J. Ciechanowski, *Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Warszawa 1984, s. 351–353.

⁶⁵ SPP, MSW, t. 74, k. 26, Depesza C. Ratajskiego z 13 III 1941 r.

⁶⁶ Stanowisko SN wobec prac delegata ulegało zmianom. Jako przykład można podać wycofanie przez przedstawiciela tej partii w PKP kandydatów na stanowiska okręgowego delegata w Kielcach oraz na zastępców okręgowych delegatów w Krakowie, Lublinie i Lwowie – AAN, 199/1, k. 2, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 12 IV 1942 r.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, k. 40, 41, Protokół z posiedzenia KRP w dniu 1 XII 1943 r.

⁶⁹ *Ibidem*, k. 4, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 10 V 1942 r.

RJN wobec ZWZ-AK

Mianowanie w grudniu 1940 r. delegata rządu spowodowało wydanie przez gen. Stefana Roweckiego rozkazu utworzenia przy departamentach Delegatury Biur Wojskowych, na wzór rozwiązania istniejącego w administracji państwowej. Wobec znacznego opóźnienia w tworzeniu aparatu Delegatury doprowadziło to, po ustąpieniu w marcu 1941 r. Ludwika Muzyczki z funkcji szefa koordynacji, do poważnych napięć w stosunkach między partiami politycznymi a ZWZ (AK). Przystąpiono wówczas do tworzenia w KG ZWZ Szefostwa Biur Wojskowych („Teczka”, „Zeszyt”).

W maju 1942 r. politycy wystosowali depeszę do rządu, informując, iż AK rozszerza swoją działalność na „dziedziny życia wychodzące poza granicę spraw wojskowych, co wytwarza niebezpieczny dziś i na przyszłość dualizm w pracach rządowych w Kraju, wywołuje dezorientację w społeczeństwie i zaniepokojenie sfer politycznych”⁷⁰.

Napięcia złagodzone częściowo dopiero latem 1943 r., po decyzji komendanta głównego AK i delegata rządu o scaleniu „Teczki” z aparatem Administracji Zastępczej. Politycy nadal jednak nie wyzbyli się nieufności w stosunku do AK i proces scaleniowy przebiegał niezgodnie z zamierzeniami twórców porozumienia. Dość liczne były przypadki nieprzyjmowania do AZ zwłaszcza kierowników Wydziałów Wojskowych w okręgach (obszarach). Tak było zarówno we Lwowie, jak i w Krakowie.

Nie był to jedyny powód zadrażnień pomiędzy politykami a ZWZ-AK. W kwietniu 1942 r. PKP omawiał tworzenie przez AK Służby Ochrony Powstania⁷¹. W powstałej sytuacji postanowiono wystąpić do rządu o ścisłe określenie kompetencji Delegatury i AK⁷².

RJN wobec ZSRS

22 czerwca 1941 r. hitlerowskie Niemcy napadły na Związek Sowiecki. W wyniku tej napaści ZSRS znalazł się w koalicji antyniemieckiej. PKP już 4 lipca uchwalił oświadczenie, w którym pisano: „1. Rosja winna natychmiast uznać niepodległość i suwerenność Państwa Polskiego, 2. przywrócić działalność przedstawicielstwa dyplomatycznego i konsularnego Polski na terenie Związku Sowieckiego, 3. zwolnić jeńców polskich oraz więźniów z aresztów, obozów i wygnania, 4. udzielić pomocy ludności gwałtem wysiedlonej z naszego kraju i dać całkowite odszkodowanie za wyrządzone krzywdy materialne”⁷³. Zawarty w lipcu układ Sikorski–Majski PKP uznawał za wstęp do ostatecznego uregulowania stosunków między Polską i ZSRS. Wyraźny sprzeciw budziły natomiast sformułowania układu dotyczące spraw granicznych na wschodzie i północy⁷⁴.

⁷⁰ Depesza C. Ratajskiego z 15 V 1942 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 2, s. 232, 233.

⁷¹ AAN, 199/1, k. 2, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 12 IV 1942 r.

⁷² *Ibidem*, k. 3, Protokół z posiedzenia PKP w dniu 19 IV 1942 r. Na tym właśnie posiedzeniu PKP dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych Leopold Rutkowski składał sprawozdanie z rozmów z komendantem AK na temat SOP.

⁷³ Depesza C. Ratajskiego z 5 VII 1941 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 2, s. 14.

⁷⁴ Depesza C. Ratajskiego z 18 VIII 1941 r. [w:] *ibidem*, s. 42, 43.

Sprawa granicy wschodniej była jedną z najważniejszych w stosunkach między PKP a ZSRS. W marcu 1943 r. PKP poparł stanowisko rządu RP, stwierdzając: „Cały Naród Polski stoi niezłomnie i jednomyślnie na stanowisku nienaruszalności granic wschodnich Polski sprzed września 1939 roku”⁷⁵.

Zerwanie polsko-sowieckich stosunków dyplomatycznych po odkryciu zbrodni katyńskiej spowodowało zaniepokojenie w kraju. Stało się jasne, że oddziały Armii Czerwonej, mające niedługo wkroczyć na teren Polski, nie będą uznawały przedstawicielstwa rządu RP. Na terenie ZSRS zaczęto tworzyć konkurencyjne dla Polskich Sił Zbrojnych oddziały wojskowe i ich nadbudowę polityczną w postaci Związku Patriotów Polskich.

Narastanie zagrożenia ze strony organizacji komunistycznej w kraju, wspieranej przez ZSRS, spowodowało podjęcie przez KRP 26 października 1943 r. decyzji o powołaniu Komitetu do Walki z Komuną. Projektowano też powołanie podobnych komitetów okręgowych⁷⁶.

W listopadzie 1943 r., w związku ze zbliżaniem się Armii Czerwonej do granic Polski, KRP przeprowadziła dyskusję nad projektem odezwy delegata rządu do ludności ziem wschodnich oraz instrukcji dla władz podziemnych na wschodzie⁷⁷.

W maju 1944 r. Komisja Główna RJN omawiała sprawę krótkotrwałego polsko-sowieckiego porozumienia wojskowego na Wołyniu⁷⁸. Porozumienie, które politycy w Warszawie chcieli traktować jako wzorcowe dla innych terenów kresowych, szybko zostało złamane przez stronę sowiecką.

Powstanie warszawskie

Od 1 sierpnia 1944 r. przewodniczący RJN Kazimierz Pużak przebywał razem z komendantem głównym AK na Woli, w fabryce Kamlera przy ul. Dzielnej 72. Już 3 sierpnia została ogłoszona odezwa *Polacy!*, wydana przez delegata rządu, przewodniczącego RJN i dowódcę AK⁷⁹.

15 sierpnia, w czasie posiedzenia RJN, któremu przewodniczył Władysław Jaworski „Olza”, uchwalono opracowaną przez niego, Kazimierza Bagińskiego i Zygmunta Zarembę odezwę *Do narodu polskiego*. Do spotkania z przewodniczącym RJN doszło dopiero 26 sierpnia, po przeniesieniu się KG AK do gmachu PKO przy ul. Świętokrzyskiej.

W końcu sierpnia RJN obradowała przy ul. Przeskok 2 nad memorandum premiera w sprawie stosunków polsko-sowieckich. Ostatecznie, mimo wielu wątpliwości, przyjęła propozycję Stanisława Mikołajczyka. Po uwolnieniu Warszawy miała nastąpić rekonstrukcja rządu, a w jego składzie, poza przedstawicielami dotychczasowej koalicji (SL, SN, PPS i SP), mieli znaleźć się członkowie

⁷⁵ Depesza J.S. Jankowskiego z 18 III 1943 r. [w:] *ibidem*, s. 483, 484.

⁷⁶ AAN, 199/1, k. 33, 34, Protokół posiedzenia KRP w dniu 26 X 1943 r. Komitet przyjął następnie nazwę Społeczny Komitet Antykomunistyczny. Data wprowadzenia tej nazwy nie jest dokładnie znana. W materiałach archiwalnych zachowało się Sprawozdanie z działalności SKA od 1 XII 1943 r. do 1 IV 1944 r.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 38, Protokół posiedzenia KRP w dniu 16 XI 1943 r.

⁷⁸ *Ibidem*, 199/2, k. 58–60, Protokół z posiedzenia Komisji Głównej RJN w dniu 4 V 1944 r.

⁷⁹ *Prawdziwa historia...*, t. 3: 1944–1945, Warszawa 2000, s. 1865.

PPR. Rząd miał natychmiast objąć administrację na wyzwolonych obszarach Polski⁸⁰. Parlament Polski Podziemnej, odstępując od swej dotychczasowej polityki izolowania PPR, w zasadzie zgadzał się z propozycją premiera, wprowadził jednak do tekstu memorandum kilka uzupełnień: domagał się usunięcia wszystkich obcych wojsk z ziem polskich po zakończeniu działań wojennych, postulował wprowadzenie zapisu o niezwłocznym zwolnieniu internowanych, aresztowanych i wywiezionych obywateli polskich⁸¹.

Po miesiącu walk, 7 września, RJN była zdania, że należy zakończyć powstanie. Opinię tę podzielała wówczas także Krajowa Rada Ministrów⁸².

W trakcie powstania RJN poniosła straty: 9 września zginął Józef Grudziński, jej wiceprzewodniczący (jego miejsce zajął Kazimierz Bagiński „Biernacki”, „Dąbrowski”, dotychczasowy dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury). Wcześniej, 7/8 sierpnia zginął ksiądz Tadeusz Jachimowski.

9 września została powołana cywilna komisja do rozmów z Niemcami. W jej skład weszli: Edmund Rudnicki „Konopka”, dyrektor Polskiego Radia, Bogdan Domoślawski, dyrektor Departamentu Likwidacji Skutków Wojny, i Tadeusz Chromecki, zastępujący nieobecnego w Warszawie Romana Knolla, kierownika Sekcji Spraw Zagranicznych Delegatury⁸³. Ponieważ rozmowy z Niemcami prowadzili przedstawiciele AK, komisja nie podjęła jednak działalności. 10 września Adam Bień przygotował na wypadek kapitulacji tekst odezwy *Do Narodu Polskiego*, natomiast Stanisław Kauzík – projekt apelu *Do Narodów Świata*. Oba teksty, podpisane przez KRM i RJN, ukazały się 2 i 3 października, już po kapitulacji Warszawy.

W trakcie przygotowań do kapitulacji władze podziemne 11 września postanowiły „stworzyć nowy ośrodek koncentracyjny dla władz poza Warszawą”. Jego organizację powierzono Stefanowi Korbońskiemu, nowemu dyrektorowi Departamentu Spraw Wewnętrznych, oraz Stefanowi Pawłowskiemu „Romeckiemu”, kierownikowi Biura Prezydialnego Delegatury⁸⁴. Już następnego dnia projekt Korbońskiego został zaaprobowany⁸⁵.

Kryzys w powstaniu został przełamany dzięki wiadomościom z Londynu o planowanych dużych zrzutach i informacjom zza Wisły, które skłoniły władze podziemne do kontynuowania walki. Rozpoczęto przygotowania do spodziewanego wkroczenia Armii Czerwonej do Warszawy. Zreorganizowano aparat Delegatury i struktury AK, utworzono Warszawski Korpus AK, przystąpiono do formowania Rady Miejskiej, w której skład mieli wejść przedstawiciele głównych partii politycznych. Udział w niej zaproponowano również PPR⁸⁶.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 1995.

⁸¹ K. Pużak, *Wspomnienia...*, s. 70, 71; Depesza J.S. Jankowskiego z uchwałą RJN z 28 VIII 1944 r. [w:] *Prawdziwa historia...*, t. 3, s. 2034.

⁸² AAN, 429/1, k. 5, Protokół z posiedzenia KRM z dnia 8 IX 1944 r.

⁸³ *Ibidem*, k. 6, Protokół z posiedzenia KRM z dnia 9 IX 1944 r.; G. Górski, *Krajowa Rada Ministrów w czasie powstania warszawskiego*, „Przegląd Powszechny” 1989, nr 7–8, s. 108.

⁸⁴ AAN, 429/1, k. 10, Protokół posiedzenia KRM z dnia 11 IX 1944 r.

⁸⁵ *Ibidem*, k. 12, Protokół posiedzenia KRM z dnia 12 IX 1944 r.

⁸⁶ G. Górski, *Krajowa Rada...*, s. 111.

W ostatniej dekadzie września odbyły się wybory do Komisji Głównej RJN. Przewodniczącym został ponownie Pużak, wiceprzewodniczącymi: Bagiński i Aleksander Zwierzyński, sekretarzem – Urbański. Do Komisji wszedł Czarnowski z ZD⁸⁷.

Jednakże oczekiwania władz powstańczych nie urzeczywistniły się. Wobec upadku kolejnych dzielnic Warszawy (Mokotów, Żoliborz), wyczerpywania się żywności, lekarstw, amunicji, zapadła ostateczna decyzja o kapitulacji. Przed wyjściem z Warszawy członkowie RJN otrzymali po 40 tys. zł jako wynagrodzenie za pracę od listopada 1944 r. do stycznia 1945 r.⁸⁸

Działalność RJN po upadku powstania warszawskiego

Przed opuszczeniem stolicy naczelne władze PPP ustaliły punkty spotkania w Podkowie Leśnej (kościół), Grodzisku Mazowieckim, Skierniewicach i Piotrkowie Trybunalskim. Jednocześnie RJN przyjęła opracowany przez Korbońskiego projekt dalszej działalności Delegatury Rządu⁸⁹. Jako pierwszy do Milanówka dotarł 5 października Adam Bień „Walkowicz”. Spotkał tutaj Kazimierza Banacha „Linowskiego”⁹⁰ i Stanisława Mierzwę „Słomkę” z tymczasowego kierownictwa ruchu ludowego, które powstało w pierwszych dniach września, a obecnie podjęło próbę stworzenia ogólnokrajowego ośrodka kierowniczego konspiracji. Wcześniej w Zalesiu Dolnym u prof. Wacława Borowego odbyło się zebranie, w którym brali udział: Jan Matłachowski „Ostoja” i Leon Mirecki⁹¹ z SN, Banach z SL, Jan Jacek Nikisch z „Ojczyzny” i przedstawiciel socjalistów. Postanowili oni stworzyć nowy ośrodek kierowniczy, na wypadek likwidacji przez Niemców dotychczasowego. Na delegata rządu wybrano pracownika Delegatury o pseudonimie „Jesionowski” (według Jerzego Horskiego, pracownika Sekcji Kontroli Delegatury, pseudonimu tego używał Wincenty Spaltenstein z Okręgowej Delegatury Rządu na Śląsk)⁹².

W pierwszych dniach października członkowie RJN: Mierzwa, Zwierzyński i Nikisch oraz siedmiu przedstawicieli stronnictw politycznych wysłali do Londynu depezę, w której domagali się zatwierdzenia „Jesionowskiego” na stanowisko

⁸⁷ K. Pużak, *Wspomnienia...*, s. 74.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 76.

⁸⁹ *Ibidem*. Sam Stefan Korboński opisał planowane rozlokowanie agend PPP nieco inaczej: „Delegat Jankowski, KRM i przewodniczący RJN Pużak w Krakowie, Komenda Główna AK w Częstochowie, zaś członkowie RJN i pracownicy departamentów bądź w Krakowie, bądź w miejscowościach rozlokowanych wzdłuż Elektrycznej Kolei Dojazdowej (EKD), a więc w Otrębusach, Pruszkowie, Komorowie, w Leśnej Podkowie, Milanówku i Grodzisku” – S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po Podziemiu z lat 1939–1945*, Paryż 1975, s. 209.

⁹⁰ Kazimierz Banach wyszedł z Warszawy 22 sierpnia wraz z oddziałami mjr. Alfonsa Kotowskiego „Okonia”. Towarzyszyli mu: Stanisław Koter, Tadeusz Ilczuk, Grażyna Dąbrowska – J. Stępień, *Relacja o działaniach powstańczych VIII Rejonu powiatu warszawskiego Armii Krajowej w sierpniu–wrześniu 1944 r.*, „Biuletyn GKBZpNP IPN”, t. 37, 1994, s. 91, 130.

⁹¹ Leon Mirecki *prawnik, działacz polityczny*, „Słowo Narodowe” 1990, nr 12, s. 3.

⁹² Tożsamość „Jesionowskiego” dotychczas nie została definitywnie ustalona. Spotykamy różne określenia pełnionej przez niego funkcji. Raz jest mowa o delegacie na województwo warszawskie – SPP, MSW, t. 16, k. 246, Depesza z kraju odebrana w Londynie 9 X 1944 r.; według innych przekazów miał to być delegat na powiat Błonie – A. Wojtas, *Działalność polityczna ludowców w okresie II wojny światowej*, cz. 2, Warszawa 1988, s. 194.

czwartego zastępcy delegata rządu⁹³. Współpracował z nimi prof. Zygmunt Wojciechowski „Piotr”, który objął kierownictwo działu informacji⁹⁴.

Adam Bień już 7 października informował rząd w Londynie: „Krajowa Rada Narodowa, Rada Jedności Narodowej i Departamenty Delegatury są w trakcie wychodzenia z Warszawy. Minister Walkowicz jest już poza Warszawą i objął urządowanie jako 1-szy zastępca Wicepremiera. Współpraca z Jesionowskim i Linowskim [Kazimierz Banach] oraz łączność z wszystkimi okręgami nawiązana, kontakt do Walkowicza przez radiostację nadającą”⁹⁵. Wkrótce dotarł do Milanówka Jan Stanisław Jankowski, byli tutaj także Kazimierz Pużak, Stanisław Jasiukowicz, Zygmunt Zaremba i Franciszek Białas.

9–18 października toczyła się w Moskwie konferencja, podczas której władze ZSRS postawiły delegacji polskiej (Stanisław Mikołajczyk, Tadeusz Romer, Stanisław Grabski) żądanie uznania linii Curzona za granicę państwową. Na nic zdały się protesty rządu polskiego i szukanie pomocy w Stanach Zjednoczonych. Rezultatem była dymisja Mikołajczyka (24 listopada). Nowym premierem został Tomasz Arciszewski z PPS. Swoje argumenty Mikołajczyk przekazał do kraju depeszą z 28 listopada 1944 r. Pisał w niej, iż nie może brać dalszej odpowiedzialności za politykę, „która może się skończyć: 1) okrojeniem Polski na wschodzie i utrzymaniem granic 1939 r. na zachodzie, 2) całkowitym skomunizowaniem Polski przez Rząd Lubelski po jego uznaniu i zajęciu całego terenu Polski przez podjęcie próby walki z niekomunistyczną Polską i duszą narodu w Kraju przez nowy Rząd Polski, 3) uniemożliwienie mi nawet obrony Lwowa i zagłębia naftowego”⁹⁶. Pod wpływem wiadomości o dymisji Mikołajczyka Adam Bień na naradzie kierownictwa ruchu ludowego zgłosił wniosek, zaakceptowany przez zebranych, o ustąpienie członków stronnictwa z Delegatury⁹⁷.

W trwającej od października do grudnia 1944 r. korespondencji z rządem w sprawie powierzenia dowództwa AK Leopoldowi Okulickiemu „Niedźwiadkowi” RJN popierała jego kandydaturę. Okulicki brał udział w posiedzeniu Komisji Głównej RJN 7 listopada, na które przybyli: Zwierzyński „Oleśnicki” z SN, Zaremba „Marcin” z PPS-WRN, Urbański „Rzewuski” z SP, Bagiński „Dąbrowski” z SL, Czarnowski „Czernik” z ZD oraz cała KRM. Omówiono aktualną sytuację w kraju. Spodziewając się kolejnej ofensywy Armii Czerwonej, przewidywano zorganizowanie „zachodniej ekspozytury” Delegatury, która miała wycofywać się na zachód i pozostawać możliwie najdłużej na terenach zajmowanych przez Niemców. W ramach tej ekspozytury przewidywano funkcjonowanie komórki wojskowej dla „ziem postulowanych”. Proponowano unikać kontaktu z Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i rozmawiać wyłącznie z Rosja-

⁹³ SPP, MSW, t. 16, k. 246. Depeszę podpisali: Stanisław Mierzwa „Słomka” z SL, Aleksander Zwierzyński „Osiniński” z SN, Jan Jacek Nikisch „Sielecki” z „Ojczyzny”, „Dobrowolski” z PPS, Kazimierz Banach „Linowski” i „Sielecki” z SL, Jan Matlachowski „Ostoja” i Leon Mirecki „Leon” z SN, „Maksym” z SP, ksiądz płk Jan Stępień „dr Jan” z „Ojczyzny”.

⁹⁴ *Ibidem*, k. 243, Depesza Z. Wojciechowskiego do Władysława Banaczyka nr 186 z 3 X 1944 r.

⁹⁵ *Ibidem*, k. 250, Depesza A. Bienia i „Jesionowskiego” do S. Mikołajczyka nr 190 z 7 X 1944 r.

⁹⁶ A. Kołodziejczyk, *Depesza Stanisława Mikołajczyka do Delegata Rządu Jana Stanisława Jankowskiego z 28 listopada 1944 r. o przyczynach dymisji gabinetu*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, nr 30, 1998, s. 212.

⁹⁷ A. Bień, *Bóg wyżej – dom dalej 1939–1949*, Warszawa 1991, s. 128.

nami⁹⁸. W połowie listopada Nikisch wystosował w imieniu „Ojczyzny” wniosek do przewodniczącego RJN o zwołanie posiedzenia plenarnego. Proponował zmniejszenie liczby osób biorących udział w obradach do jednego przedstawiciela z każdej partii politycznej, co miało umożliwić uczestniczenie w bieżących pracach RJN przedstawicielom wszystkich reprezentowanych w niej organizacji⁹⁹.

W trakcie obrad Komisji Głównej RJN 1 grudnia dyskutowano nad nową sytuacją polityczną po dymisji rządu Mikołajczyka i powstaniu rządu Arciszewskiego. Zebrani wyrażali zaniepokojenie brakiem w nim SL¹⁰⁰. 15 i 16 grudnia 1944 r. w klasztorze Bernardynów w Piotrkowie Trybunalskim toczyły się obrady RJN. Stawili się: Jan Stanisław Jankowski, Adam Bień, Antoni Pajdak, Stanisław Jasiukowicz, Kazimierz Pużak, Aleksander Zwierzyński, Kazimierz Bagiński, Franciszek Urbański, Eugeniusz Czarnowski, gen. Leopold Okulicki. Byli obecni również dyrektorzy trzech departamentów: Spraw Wewnętrznych, Informacji i Prasy, Opieki Społecznej. Stroną techniczną kierował okręgowy delegat rządu w Łodzi Piotr Rychlik. W czasie debaty, która dotyczyła głównie sytuacji panującej w Londynie, ludowcy wysunęli tezę o konieczności powrotu Mikołajczyka do rządu. Omawiano również sprawę granicy wschodniej. Wszyscy byli przeciwni uznaniu linii Curzona za podstawę do ustalenia jej przebiegu, proponując wzięcie pod uwagę spisu ludności z okresu międzywojennego. Zajmowano się także sprawami organizacyjnymi. Na stanowisko kierownika Sekcji Kontroli w Delegaturze został wysunięty Wacław Januszewski „Kochanowski” i mimo sprzeciwu Urbańskiego propozycję tę zaakceptowano.

18 grudnia 1944 r. na posiedzeniu KRM w Piotrkowie obradowano nad utworzeniem nowej organizacji konspiracyjnej. Generał Okulicki ujawnił istnienie organizacji „Nie”. Jej statut opracowano w połowie stycznia 1945 r.¹⁰¹ Miała to być organizacja wojskowa, posiadająca nadbudowę polityczną, tworzoną przez przedstawicieli stronnictw¹⁰². Najprawdopodobniej dysponowano już wówczas wytycznymi przekazanymi przez władze państwowe w Londynie¹⁰³. Wskazywano w nich na konieczność powołania przez delegata rządu, w porozumieniu i przy pomocy komendanta głównego AK „Polski Zachodniej”, specjalnej sieci konspiracyjnej. Do jej budowy mieli być wybierani działacze podziemia odznaczający się dużą odpornością na trudne warunki przewidywanej okupacji sowieckiej. Zadaniem sieci miało być: oddziaływanie na społeczeństwo w duchu zachowania idei niepodległości, nawet w wypadku zerwania łączności z rządem; dostarczanie rządowi wiadomości o sytuacji panującej w kraju; prowadzenie

⁹⁸ *Protokół posiedzenia Komisji Głównej RJN z dn. 7 XI 1944 r.* [w:] „Dokumenty i Materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956”, nr 3, Warszawa 1995, s. 12.

⁹⁹ Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956 w Warszawie, Archiwum Departamentu Prezydyjnego Delegatury Rządu, k. 5, Pismo „Sieleckiego” z 15 XI 1944 r.

¹⁰⁰ *Protokół posiedzenia Komisji Głównej RJN z dn. 1 XII 1944 r.* [w:] „Dokumenty i Materiały...”, nr 3, s. 14–21.

¹⁰¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, 15355/II, A. Bień, *Wspomnienia okupacyjne*, s. 161; *Statut „Nie”*, „Zeszyty Historyczne”, z. 99, Paryż 1992, s. 228–234.

¹⁰² A. Chmielarz, *Epilog Armii Krajowej* [w:] *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Warszawa 1999, s. 326.

¹⁰³ SPP, MSW, t. 51, k. 346, Wytyczne organizacji specjalnej sieci konspiracyjnej na terenie Polski pod okupacją niemiecką z 16 XI 1944 r.

pomocy materialnej i zorganizowanie samopomocy społecznej. Rząd podtrzymywał prawo organizacji konspiracyjnej do samoobrony oraz dawał wytyczne zachowania się społeczeństwa pod okupacją. Wskazywał także na konieczność tworzenia rezerw w celu uzupełnienia organizacji działającej na terenach już zajętych przez Armię Czerwoną.

Prawdopodobnie właśnie wtedy opracowano projekt powołania Komisji Wojskowej RJN¹⁰⁴. Miało to być „ciało opiniodawcze” przy Departamencie Wojskowym, służące koordynowaniu działań organizacji niepodległościowych i sił zbrojnych w kraju. W skład komisji mieli wejść przedstawiciele stronnictw zasiadających w RJN oraz organizacji niepodległościowych, które uznawały władze państwowe i stawiały sobie za cel pełną suwerenność i niepodległość Polski. Zadania Departamentu Wojskowego były następujące: 1) zatwierdzanie planu akcji samoobrony, opracowanego wspólnie z komendantem organizacji wojskowej, 2) ustalenie zasad organizacyjnych i działania sił zbrojnych w kraju, 3) zatwierdzanie oraz kontrola budżetu wojskowego, 4) przygotowywanie wniosków awansowych i odznaczeniowych, 5) opieka nad inwalidami i chorymi z czasów konspiracji, rodzinami poległych oraz wojskowymi wracającymi z niewoli, 6) prowadzenie propagandy wojskowej¹⁰⁵.

Po obradach Jankowski i Pużak pozostali w Piotrkowie, Okulicki i Kamiński udali się do Częstochowy, natomiast Jasiukowicz i Pajdak wyjechali do Krakowa. W Milanówku przebywali: Korboński, Stanisław Wójcik, Banach, Józef Chaciński, Zwierzyński, Józef Kwasiborski, Leopold Rutkowski, kierownik Biura Prezydzialnego Delegatury, i Roman Knoll, kierownik Sekcji Spraw Zagranicznych¹⁰⁶.

22 i 25 stycznia 1945 r., już po zajęciu przez Armię Czerwoną terenów podwarszawskich, odbyło się posiedzenie RJN, zwołane przez Adama Bienia. Na obrady nie przybył przewodniczący RJN Kazimierz Pużak, mimo że został zawiadomiony o terminie przez łączniczkę Weronikę Olesińską „Agnieszkę”. W depeszy wysłanej po spotkaniu, podpisanej przez Bienia, Bagińskiego, Kwasiborskiego i Czarnowskiego, poddano krytyce rząd Arciszewskiego i zażądano jego ustąpienia oraz powołania nowego, „o pełnym autorytecie w Kraju i u aliantów”. Wotum nieufności zgłosiła również „Ojczyzna”, która domagała się powrotu Stanisława Mikołajczyka¹⁰⁷. Pod koniec stycznia w Piotrkowie Pużak dowiedział się od Józefa Niecki, że „Stronictwo Ludowe ustosunkuje się wobec Rządu Tymczasowego pozytywnie”¹⁰⁸. Po tym oświadczeniu wyraźnie zarysowało się widmo dekompozycji ośrodka kierowniczego konspiracji.

19 stycznia 1945 r. gen. Okulicki rozwiązał AK. W konspiracji mieli pozostać dowódcy oraz ściśle sztaby wraz z siecią łączności, działające nadal „w porozumieniu z aparatem Delegata Rządu”¹⁰⁹. Jak pisał do podwładnych komendant Okręgu Radomsko-Kieleckiego płk Jan Zientarski „Ein”, w warunkach nowej

¹⁰⁴ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 6, k. 1, Notatka na temat Komisji Wojskowej RJN.

¹⁰⁵ *Ibidem*, k. 5, Zakres działania Departamentu Wojskowego ustalony przez Komisję Główną RJN.

¹⁰⁶ A. Bień, *Bóg wyżej...*, Warszawa 1991, s. 220.

¹⁰⁷ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 5, Londyn 1981, s. 251, 252.

¹⁰⁸ K. Pużak, *Wspomnienia...*, s. 89.

¹⁰⁹ *Prawdziwa historia...*, t. 3, s. 2444.

okupacji działalność konspiracyjna powinna być nastawiona na odbudowę niepodległości kraju oraz ochronę ludności¹¹⁰. 26 stycznia premier Tomasz Arciszewski i minister spraw wewnętrznych Zygmunt Berezowski w depeszy do delegata stwierdzili, iż delegat, KRM i RJN nie powinny się ujawniać¹¹¹.

Podczas konferencji w Jałcie 4–11 lutego 1945 r. przywódcy mocarstw uzgodnili powołanie w Polsce Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Miał go stanowić zreorganizowany Rząd Tymczasowy. Wszyscy obradujący zobowiązali się uznać taki rząd. Sprawom konferencji jałtańskiej było poświęcone spotkanie KRM i RJN 15 lutego w Podkowie Leśnej. Bagiński stwierdził wówczas, że ludowcy nie mogą dalej pozostawać w RJN. Na kolejnym posiedzeniu 21–22 lutego RJN postanowiła przyjąć uchwały jałtańskie mimo ich jednostronności, „pragnąc w nich widzieć w dzisiejszej rzeczywistości możliwość ratowania niepodległości Polski, uniknięcia dalszego niszczenia narodu oraz stworzenia podstawy do organizacji własnych sił i do prowadzenia przyszłej samodzielnej polityki polskiej”¹¹². Następnie Jankowski, Mierzwa i Bagiński udali się do Wincentego Witosa, lecz wizyta ta nie przyniosła żadnych wskazań co do dalszego postępowania. Po zakończeniu obrad RJN, 23 lutego odbyło się posiedzenie KRM. Zapadła na nim decyzja o opublikowaniu kolejnego numeru „Rzeczpospolitej” (poprzedni ukazał się z datą 25 grudnia 1944 r.), zawierającego uchwałę RJN w sprawie konferencji krymskiej oraz rozkaz rozwiązania AK. Podjęto także, niezakończoną, dyskusję nad reorganizacją władz konspiracyjnych¹¹³.

27 lutego premier w depeszy do delegata stwierdził, że KRM może ujawnić się po powstaniu Rządu Tymczasowego, ale z pozostawieniem w konspiracji zastępstwa¹¹⁴. Sprawa była o tyle istotna, że na początku marca na naradzie kierownictwa ruchu ludowego w Warszawie podjęto decyzję o ujawnieniu stronnictwa 1 kwietnia, o czym rząd w Londynie został poinformowany w depeszy z 9 marca¹¹⁵. 28 lutego Pużak i Zaremba zawiadomili Londyn o decyzji podjęcia przez PPS jawnej działalności¹¹⁶. Również SN i SP przygotowywały się do dekonspiracji. W trakcie spotkania ich przedstawicieli w Brwinowie 8 marca NKWD aresztowało Jana Hoppego z SP i Aleksandra Zwierzyńskiego z SN.

26 marca 1945 r. zebrała się Komisja Główna RJN. Przybyła (poza Pajdakiem) prawie cała KRM: Pużak, Jaworski (w zastępstwie Zwierzyńskiego), Bagiński, Urbański, Czarnowski, Józef Stemler-Dąbski oraz gen. Okulicki. Aresztowanego sekretarza Rady, Bolesława Biege, zastąpił Tadeusz Miklaszewski „Nilski”. Przedmiotem obrad było zaproszenie na rozmowy wystosowane przez przedstawiciela Armii Czerwonej płk. Pimienowa. List z zaproszeniem otrzymali delegat rządu i gen. Okulicki za pośrednictwem Stanisława Piękosia „Skały”

¹¹⁰ Rozkaz komendanta Okręgu Radom z 25 I 1945 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 6, s. 455; A.K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik...*, s. 399, 400.

¹¹¹ SPP, MSW, t. 17, k. 188, Depesza T. Arciszewskiego i Z. Berezowskiego z 26 I 1945 r.

¹¹² S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne...*, s. 219.

¹¹³ *Protokół z posiedzenia KRM z dnia 23 II 1945 r.* [w:] „Dokumenty i Materiały...”, nr 1, Warszawa 1993, s. 67.

¹¹⁴ SPP, MSW, t. 51, k. 356, Depesza T. Arciszewskiego i Z. Berezowskiego nr 349 z 27 II 1945 r.

¹¹⁵ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 5, s. 322.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 328, 329; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Pracy 1937–1950. Ze studiów nad dziejami najnowszej chadecji w Polsce*, Warszawa 1988, s. 205.

i Zbigniewa Makush-Woronicza z Polskiej Armii Ludowej¹¹⁷. Wstępne rozmowy toczyły się od 17 marca. W tym dniu z płk. Pimienowem spotkał się delegat rządu. Omawiano ujawnienie się stronnictw politycznych. 18 i 20 marca dołączyli się przedstawiciele SL, SN i SP. Ustalono, że przedstawiciele wszystkich czterech stronnictw udadzą się do Londynu wraz z delegatem rządu w celu konsultacji z rządem RP. Rosjanie mieli zapewnić transport lotniczy w obie strony¹¹⁸.

Na zebraniu RJN uzgodniono, że udział w delegacji weźmie gen. Okulicki, który zasadniczo był temu przeciwny, ale pod wpływem delegata zmienił zdanie. Swoim następcą mianował płk. Jana Rzepeckiego. 27 marca delegat rządu, przewodniczący RJN i dowódca AK udali się do Pruszkowa. Na ten sam dzień, na godzinę 16, ustalono następne posiedzenie RJN. Trzej wyżej wymienieni już się na nim nie pojawili. Po obiedzie w kwaterze płk. Pimienowa zostali przewiezieni do Włoch, a następnie na Pragę i 28 marca zamiast do Londynu polecili do Moskwy. Zebrani w tym czasie w Warszawie przedstawiciele stronnictw, pomimo ostrzeżeń, następnego dnia udali się do Pruszkowa, by podążyć w ślad za delegatem do Moskwy. Dołączono do nich Aleksandra Zwierzyńskiego, aresztowanego wcześniej.

31 marca 1945 r. Stefan Korboński zawiadomił Londyn o uwięzieniu kierownictwa Polski Podziemnej. Sytuacja była trudna: gen. Okulicki mianował następcę, ale ani delegat, ani członkowie RJN tego nie uczynili. Uwięzieni zostali: delegat rządu Jan Stanisław Jankowski, jego zastępcy: Adam Bień, Antoni Pajdak i Stanisław Jasiukowicz, dowódca AK gen. Leopold Okulicki oraz przedstawiciele stronnictw: SN – Aleksander Zwierzyński, Zbigniew Stypułkowski, Kazimierz Kobylański, SL – Kazimierz Bagiński, Stanisław Mierzwa, SP – Józef Chaciński, Franciszek Urbański, ZD – Eugeniusz Czarnowski, Stanisław Michałowski, oraz pracownik Departamentu Informacji i Prasy mający być tłumaczem – Józef Stemler-Dąbski. W procesie toczącym się w Moskwie przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRS 21 czerwca 1945 r. zapadły następujące wyroki: gen. Okulicki – dziesięć lat więzienia, Jankowski – osiem, Bień – pięć, Jasiukowicz – pięć, Pużak – półtora roku, Bagiński – rok, Zwierzyński – osiem miesięcy, Czarnowski – sześć miesięcy, Mierzwa – cztery miesiące, Stypułkowski – cztery miesiące, Chaciński – cztery miesiące. Uniewinnieni zostali: Michałowski, Kobylański i Stemler-Dąbski. Pajdak w osobnym procesie został skazany na pięć lat więzienia.

W czasie gdy w Moskwie toczyło się śledztwo, w kraju przystąpiono do reorganizacji podziemia. Już 7 kwietnia zebrała się w Warszawie zdekompletowana RJN. Na posiedzenie przybyli: Stefan Korboński jako dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych, Józef Hajdukiewicz „Limanowski” z SN, Stanisław Wójcik „Kwaśniak” z SL, Józef Kwasiborski „Niemira” z SP, Zygmunt Kapitaniak z ZD. W czasie obrad postanowiono odbudować RJN przez dokooptowanie nowych członków. 11 kwietnia premier Tomasz Arciszewski przekazał Korbońskiemu pełnomocnictwo rządu do kierowania bieżącymi sprawami Delegatury¹¹⁹.

Następne zebrania RJN odbyły się 16 i 24 kwietnia. Na pierwszym postanowiono wniosek o likwidację dotychczasowych struktur konspiracyjnych: „Z dniem

¹¹⁷ W. Minkiewicz, *Mokotów, Wronki, Rawicz. Wspomnienia 1939–1954*, Warszawa 1990, s. 22–27.

¹¹⁸ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 5, s. 357, 358.

¹¹⁹ SPP, MSW, t. 51, k. 391, Depesza T. Arciszewskiego i Z. Berezowskiego nr 383 z 11 IV 1945 r.

1 maja 1945 r. zarządzić likwidację: Rady Jedności Narodowej wraz z jej organem Komisją Główną, instytucję Pełnomocnika Rządu na Kraj wraz z wszelkimi instytucjami, związanymi z osobą Pełnomocnika, Krajową Radę Ministrów i Delegaturę Rządu wraz ze wszelkimi jej ogniwami¹²⁰. Wniosek nie został przyjęty. Likwidacji podlegała jedynie część departamentów Delegatury¹²¹, postanowiono natomiast utrzymać: Biuro Prezydzialne, departamenty: Spraw Wewnętrznych, Informacji i Prasy, sekcje: Finansowo-Budżetową oraz Kontroli¹²². Już 17 kwietnia Stefan Korboński wydał *Okólnik nr 29*, nakazujący przeprowadzenie przez Sekcję Kontroli Delegatury końcowej kontroli finansowej we wszystkich departamentach, samodzielnych sekcjach i delegaturach okręgowych¹²³.

3 maja 1945 r. ukonstytuowała się nowa Komisja Główna RJN z udziałem: Stanisława Wójcika, Jana Matlachowskiego, Zygmunta Zaremby, Józefa Kwasiborskiego¹²⁴. Postanowiono odtworzyć RJN w zmniejszonym składzie: po jednym przedstawicielu głównych stronnictw (PPS-WRN, SL, SN, SP) i jeden mandat zarezerwowany dla reprezentanta ZD, „Ojczyzny” i „Raclawic”. Stanisław Wójcik w imieniu SL zgłosił wniosek o likwidację Delegatury Rządu i powołanie innego ośrodka kierowniczego. Domagał się ponadto uchwalenia wotum nieufności dla rządu Tomasza Arciszewskiego. Jego stanowisko poparł jedynie Korboński. Pozostali uczestnicy obrad zdecydowali się wezwać rząd do przeprowadzenia reorganizacji i dokooptowania przedstawiciela SL. Uchwalono także wniosek o konieczności ustąpienia prezydenta RP Władysława Raczkiewicza. Wójcik, wobec nieprzyjęcia jego propozycji, zapowiedział odwołanie się do władz partyjnych. 6 maja wysłał do Mikołajczyka depeşe, w której informował o swoim wniosku¹²⁵.

Na następnym posiedzeniu RJN, 7 maja, doszło do ostrego wystąpienia Wójcika, który stwierdził, że SL wstrzymuje się od udziału w RJN do czasu załatwienia wcześniej złożonych wniosków, i po zapowiedzi tworzenia przez SL nowego ośrodka kierowniczego opuścił zebranie. Dalsze obrady toczyły się już bez niego. Ustalono kandydatów na zastępców p.o. delegata: Franciszka Białasa „Góralczyka” i Józefa Kwasiborskiego „Dębickiego”. Zastępca z ramienia SN miał być zgłoszony później. Zatwierdzono także wniosek o częściową likwidację aparatu Delegatury¹²⁶.

W maju 1945 r. w konspiracji krajowej zaszły istotne zmiany. 7 maja na mocy rozkazu naczelnego wodza gen. Władysława Andersa powołano Delegaturę Sił Zbrojnych na Kraj. Wytyczne przesłane do kraju tak określały jej zadania: „1) Delegat Rządu na Kraj kieruje całością akcji oporu przeciw sowietyzacji Polski. 2) Delegat Sił Zbrojnych na Kraj pod kierownictwem politycznym Delegata Rządu realizuje następujące zadania: a) informowanie Centrali w Londynie o sytuacji w kraju, b) ochrona społeczeństwa i pracy konspiracyjnej przez likwidowanie

¹²⁰ Wniosek o likwidację RJN i Delegatury Rządu (kopia dokumentu w zbiorach autora).

¹²¹ S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne...*, s. 227, 228.

¹²² AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 352, *Okólnik nr 30 z 17 IV 1945 r.*

¹²³ AAN, 202/XVII-1, k. 33, *Okólnik nr 29 w sprawie przeprowadzenia końcowej kontroli.*

¹²⁴ A. Wojtas, *Działalność...*, cz. 2, s. 230.

¹²⁵ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 5, s. 398, 399, 406.

¹²⁶ S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne...*, s. 232.

szczególnie szkodliwych jednostek, c) współdziałanie z Centralą w realizacji przetrzutu poczty, pieniędzy, niezbędnych materiałów i specjalistów, d) oddziaływanie na żołnierzy Żymierskiego. 3) Delegat Sił Zbrojnych na Kraj posiada uprawnienia w zakresie personalnym, sądowym i dyscyplinarnym, jakie miał komendant rozwiązanej AK¹²⁷. Na czele DSZ stanął płk Jan Rzepecki. Stefan Korboński wydał 27 maja wspólnie z nim odezwę wzywającą do powrotu do życia cywilnego żołnierzy oddziałów leśnych. DSZ została rozwiązana 6 sierpnia 1945 r.¹²⁸

Kierownictwo SL zobowiązało Stefana Korbońskiego do ustąpienia z funkcji p.o. delegata rządu. 21 maja Korboński powiadomił o tym premiera Tomasza Arciszewskiego¹²⁹ i na posiedzeniu RJN 29 maja zgłosił rezygnację, zgodził się jednak – z powodu braku decyzji rządu co do zastępców delegata – pełnić swoje obowiązki do następnego posiedzenia Rady. Na wiadomość o jego ustąpieniu Arciszewski „Andrzej” i minister spraw wewnętrznych Zygmunt Berezowski „Lech” wysłali depezę, w której zwracali się o wskazanie przez RJN trzech kandydatów na stanowisko p.o. delegata¹³⁰. Na kolejne posiedzenie Komisji Głównej RJN 9–10 czerwca 1945 r. przybyli: Jerzy Braun „Rogowski”, Jan Matlachowski „Samborski”, Zygmunt Zaremba „Marcin”, Stefan Korboński „Zieliński”, Stefan Kaczorowski „Kaczor”, Józef Kwasiborski „Dębicki”, Tadeusz Miklaszewski „Nilski”¹³¹.

Rząd w Londynie dążył do utrzymania Delegatury. Jeszcze 19 czerwca skierował do kraju prośbę o wskazanie przez RJN kandydatów na p.o. delegata i jego trzech (lub więcej) zastępców¹³². Jednakże na ratowanie RJN i Delegatury było już za późno. Postawa SL zrodziła przeświadczenie, że dalsza działalność dotychczasowych struktur jest niemożliwa. 27 czerwca w Krakowie na posiedzeniu RJN Korboński ostatecznie zrezygnował z dalszej pracy w charakterze p.o. delegata i wobec braku decyzji co do następców złożył urząd w ręce przewodniczącego obradom Jerzego Brauna. Podjęto decyzję o likwidacji Delegatury i RJN, co nastąpiło 1 lipca. W ostatnim posiedzeniu Rady brali udział: Braun, Zaremba, Matlachowski, Józef Krasowski „Konar”, Zygmunt Kapitaniak „Stanisław”. Zebrani uznali, że: „powstaje konieczność zakończenia naszej wspólnej działalności i walki w fazie pracy podziemnej i podjęcia indywidualnego trudu zmagania o te same cele na forum jawnym”¹³³. Tego dnia wydano odezwę skierowaną do narodu polskiego i Narodów Zjednoczonych.

W skład Komisji Likwidacyjnej weszli: Jerzy Braun, Zygmunt Zaremba, Jan Matlachowski, Wincenty Bryja, kierownik Sekcji Finansowo-Budżetowej, Kon-

¹²⁷ *Rozpracowanie i likwidacja rzeszowskiego wydziału WiN w dokumentach UB (1945–1949)*, oprac. T. Balbus, Z. Nawrocki, Warszawa 2001, s. 16.

¹²⁸ *Rozkaz płk. J. Rzepeckiego o likwidacji DSZ* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 6, s. 484, 485.

¹²⁹ *Ibidem*, t. 5, s. 418.

¹³⁰ SPP, MSW, t. 51, k. 425, Depesza „Andrzeja” i „Lecha” nr 417 z 30 V 1945 r.

¹³¹ *Protokół posiedzenia KG RJN z dn. 9–10 VI 1945 r.* [w:] „Dokumenty i Materiały...”, nr 3, s. 66–72.

¹³² SPP, MSW, t. 51, k. 434, Depesza nr 426 z 19 VI 1945 r.

¹³³ *Protokół plenarnego posiedzenia RJN z dn. 1 VII 1945 r.* [w:] „Dokumenty i Materiały...”, nr 3, s. 77. Wcześniej, 29 czerwca, odmówił przybycia na obrady RJN przedstawiciel „Ojczyzny” – J.J. Nikisch, *Organizacja „Ojczyzna”...*, s. 207.

rad Sieniewicz, pracownik Biura Prezydialnego Delegatury, i Tadeusz Mikłaszewski, kierownik tegoż biura¹³⁴. Komisja wypłaciła odprawy pracownikom Delegatury. Stronnictwa tworzące RJN otrzymały środki finansowe na dalszą działalność.

28 czerwca Bolesław Bierut powołał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, złożony z przedstawicieli PPR, PPS, SL i SD, w składzie: Edward Osóbka-Morawski – premier, Władysław Gomułka – wicepremier, Stanisław Mikołajczyk – wicepremier oraz minister rolnictwa i reform rolnych, ministrowie: Michał Żymierski – obrony narodowej, Wincenty Rzymowski – spraw zagranicznych, Władysław Kiernik – administracji publicznej, Stanisław Radkiewicz – bezpieczeństwa publicznego, Konstanty Dąbrowski – skarbu, Hilary Minc – przemysłu, Jan Rabanowski – komunikacji, Mieczysław Thugutt – poczt i telegrafów, Stefan Jędrzychowski – żeglugi i handlu zagranicznego, Franciszek Litwin – zdrowia, Stanisław Tkaczow – lasów, Jan Stańczyk – pracy i opieki społecznej, Czesław Wycech – oświaty (były dyrektor Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu), Władysław Kowalski – kultury i sztuki, Henryk Świątkowski – sprawiedliwości, Michał Kaczorowski – odbudowy kraju, Stefan Matuszewski – informacji i propagandy, Jerzy Sztachelski – aprowizacji i handlu¹³⁵.

5 lipca rządy brytyjski i amerykański cofnęły uznanie rządowi Arciszewskiego. Alianci uznali powołanie TRJN za wypełnienie decyzji konferencji krymskiej. Przewidując taki rozwój wypadków, już kilka dni wcześniej powołano komitet ministrów do przeprowadzenia likwidacji działalności rządu RP w Londynie. W jego skład weszli: Arciszewski, Berezowski, Jan Kwapiński i Adam Tarnowski¹³⁶. Po chwilowym kryzysie rząd w Londynie kontynuował swoją działalność, ale już bez uznania ze strony mocarstw.

Decyzja o likwidacji Delegatury i RJN nie oznaczała rezygnacji z walki o cele, dla których te organizacje zostały powołane. W zmienionych warunkach postanowiono jedynie przestawić się na jawne działania partii politycznych, wierząc, iż postanowienia konferencji krymskiej o dopuszczeniu do udziału w wyborach w Polsce wszystkich demokratycznych i antynazistowskich partii zostaną zrealizowane¹³⁷. Zaraz po obradach RJN, na których zapadła decyzja o likwidacji dotychczasowych struktur podziemnych, do Londynu wysłano kuriera Jana Waclawa Felczaka „Lecha Kaptura”¹³⁸. Miał on udać się najpierw do Pilzna, gdzie spodziewano się zastać polskiego oficera łącznikowego. W tym czasie nastąpiła wpadka radiostacji Delegatury i p.o. delegat Jerzy Braun był zmuszony przystąpić do budowy nowej. W końcu lipca planowano wysłanie na Zachód jeszcze jednego kuriera, Edwarda Tomaszewskiego „Etoma”¹³⁹. Próbowano także zorganizować

¹³⁴ W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1950*, Warszawa 1988, s. 107.

¹³⁵ E. Duraczyński, *Rząd polski...*, Warszawa 1993, s. 474, 475.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 477, 478.

¹³⁷ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 412, Depesza „Rogowskiego” z 6 VII 1945 r.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Edward Józef Tomaszewski, kierownik Wydziału Akcji Kontynentalnej MSW, został w czerwcu 1945 r. wysłany z Londynu do kraju. Jego zadaniem było dostarczenie delegatowi funduszy (10 tys. dolarów) oraz zorganizowanie łączności zarówno radiowej, jak i kurierskiej. W końcu czerwca

trasę łączności kurierskiej przez Triest. Być może tą trasą szedł Braun, aresztowany w listopadzie 1945 r. w okolicach Cieszyna¹⁴⁰.

Po likwidacji RJN i Delegatury podjęto próbę organizacji struktury konspiracyjnej opartej na aparacie poszczególnych partii politycznych. Utrzymywano stały kontakt z delegatem sił zbrojnych w kraju, płk. Janem Rzepeckim. Zadania Reprezentacji Krajowej miały ograniczać się do zbierania i opracowywania informacji o sytuacji w kraju, polityce władz lubelskich, postawie społeczeństwa, sprawach gospodarczych. Informacje, gromadzone przez aparat partii politycznych, miały być przekazywane do placówek rozmieszczonych w większych miastach kraju: Warszawie, Lublinie, Białymstoku, Sandomierzu, Przemyślu, Kielcach, Krakowie, Łodzi, Katowicach, Poznaniu, Wrocławiu, Szczecinie, Gdyni, Gdańsku, Olsztynie. Rozważano powołanie specjalnej komórki „inwigilacyjno-bojowej”, której zadaniem miało być zapewnienie bezpieczeństwa „czołowym osobistościom Reprezentacji Krajowej”¹⁴¹. Wydaje się jednak, iż organizacja – z uwagi na trwające aresztowania – nie rozwinęła szerszej działalności.

W pierwszej połowie 1945 r. aresztowano i wywieziono do ZSRS ponad 16 tys. żołnierzy AK, podobne represje spotkały około 50 tys. uczestników podziemia cywilnego i ich rodzin. W 1945 r. w walce podziemia z nową władzą zginęło co najmniej 2830 osób, aresztowano ponad 11 tys., natomiast sądy wojskowe wydały blisko pięćset wyroków śmierci¹⁴².

* * *

Regulamin pracy Rady Jedności Narodowej (uchwalony dnia 12 marca [19]44 r.)

I. Postanowienia ogólne (art. 1–7)

Art. 1.

Mandaty członków Rady Jedności Narodowej oraz ich zastępców stwierdza Delegat Rządu.

Art. 2.

Wygaśnięcie mandatu członka Rady na wniosek Delegata Rządu stwierdza Rada w razie:

- a) śmierci członka,
- b) zrzeczenia się mandatu,
- c) odmówienia złożenia ślubowania,
- d) objęcia przez członka płatnej służby państwowej z wyłączeniem jednak stanowiska ministra, podsekretarza stanu lub profesora wyższych uczelni,
- e) trwałej niemożności wykonywania przez członka jego urzędowych obowiązków,

nawiązał kontakt ze Stefanem Korbońskim – W. Frazik, *Z dziejów łączności cywilnej Kraj–emigracja w latach 1944/1945–1948/1949*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 11, 1998, s. 17, 18.

¹⁴⁰ W. Grabowski, *Delegatura Rządu...*, s. 206.

¹⁴¹ AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 413, Dwie notatki niedatowane i bez podpisów, omawiające organizację pracy oraz założenia utworzenia komórki specjalnej.

¹⁴² A. Chmielarz, *Epilog Armii Krajowej*, s. 340.

- f) rażącego zaniedbywania przez członka jego urzędowych obowiązków,
- g) ustąpienia lub wykluczenia członka z grona tej grupy polityczno-społecznej, z ramienia której powołany został do Rady.

Art. 3.

§ 1. Na miejsce członka Rady, którego mandat wygasł (art. 2), wchodzi jego zastępca, jeżeli był uprzednio powołany.

§ 2. Dla obsadzenia mandatów, dla których nie ma zastępców, powołuje Delegat Rządu osoby spośród kandydatów, przedstawionych mu przez Radę.

Art. 4.

§ 1. Pierwszą czynnością urzędową każdego członka Rady jest złożenie ślubowania treści następującej:

„Świadom obowiązku wierności wobec Państwa Polskiego ślubuję uroczyście i zaręczam honorem jako członek Rady Jedności Narodowej, w pracy na rzecz dobra Państwa nie ustawać, troskę o jego godność, zwartość i moc za pierwsze mieć sobie przykazanie, a w okresie pracy tajnej treść tej pracy zachować w tajemnicy”.

§ 2. Najpierw składa ślubowanie na ręce Delegata Rządu najstarszy wiekiem członek Rady, piastujący na pierwszym posiedzeniu Rady funkcję tymczasowego przewodniczącego (art. 8), po czym na jego ręce składają ślubowanie pozostali członkowie Rady.

Art. 5.

§ 1. Na okres pracy konspiracyjnej Rada wybiera Komisję Główną, w skład której wchodzi: przewodniczący, dwaj zastępcy, sekretarz i jeszcze jeden albo dwaj członkowie Rady.

§ 2. W okresie pracy konspiracyjnej Komisja Główna ma wszystkie ustawowe uprawnienia pełnej Rady.

§ 3. Wszystkie postanowienia niniejszego Regulaminu Rady mają odpowiednie zastosowanie do Komisji Główniej, o ile Regulamin nie przewiduje w tym względzie wyjątku.

Art. 6.

Przy Radzie pracuje biuro, powołane przez przewodniczącego Rady i działające pod nadzorem sekretarza Rady.

Art. 7.

Językiem obrad i pracy Rady jest język polski.

II. Ukonstytuowanie się Rady (art. 8–11)

Art. 8.

§ 1. Na pierwszym posiedzeniu Rady, po stwierdzeniu mandatów jej członków, Delegat Rządu powołuje tymczasowego przewodniczącego, którym winien być najstarszy wiekiem członek Rady, i odbiera od niego ślubowanie (art. 3).

§ 2. Tymczasowy przewodniczący niezwłocznie powołuje tymczasowego sekretarza, którym zostać winien najmłodszy wiekiem członek Rady, i odbiera od niego oraz od pozostałych członków Rady ślubowanie.

§ 3. Tymczasowy przewodniczący (§ 1) urzęduje aż do czasu wyboru przez Radę właściwym trybem (art. 9) przewodniczącego Rady, a tymczasowy sekretarz – do chwili wyboru tymże trybem sekretarza Rady.

Art. 9.

§ 1. Przewodniczącego Rady, dwóch jego zastępców, sekretarza oraz jednego względnie dwu członków Komisji Głównej wybiera Rada bezwzględną większością głosów obecnych członków Rady.

§ 2. Głosowanie będzie się odbywało kolejno na każde z wymienionych wyżej stanowisk (§ 1).

§ 3. Jeżeli w pierwszym głosowaniu żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej (§ 1) większości, następuje wybór ściślejszy pomiędzy dwoma kandydatami, którzy uzyskali największe ilości głosów.

§ 4. W razie równości głosów rozstrzyga przy wszystkich wyborach los.

Art. 10.

§ 1. Przewodniczący Rady przewodniczy jej obradom osobiście lub przez zastępcę pilnuje, aby Rada sprawnie spełniała zadania, do których ustawowo została powołana, czuwa nad spokojem i porządkiem obrad, strzeże praw i godności Rady i reprezentuje ją na zewnątrz.

§ 2. Przewodniczący Rady jest uprawniony do autorytatywnej wykładni jej regulaminu. W przypadkach wątpliwych przewodniczący rozstrzyga nieodwołalnie, o ile nie uzna za wskazane odwołać się do decyzji Prezydium Rady.

Art. 11.

§ 1. Dla opracowywania zagadnień specjalnych Rada powołać może Komisję spośród swych członków oraz rzeczoznawców spoza jej grona.

§ 2. Uchwały Komisji mają dla Rady charakter opinii.

§ 3. System pracy Komisji określają regulaminy specjalne, ustalone przez Prezydium Rady.

§ 4. Członkowie Rady obowiązani są przyjąć wybór do Komisji.

III. Przedmiot obrad Rady (art. 12–20)

Art. 12.

Przedmiotem obrad Rady mogą być zgłoszone na piśmie z dołączeniem 5 odpisów:

- a) wnioski i sprawozdania Delegata Rządu,
- b) wnioski członków Rady,
- c) wnioski i sprawozdania Komisji Rady,
- d) interpelacje członków Rady.

Art. 13.

§ 1. Wniosek członka Rady może się stać przedmiotem obrad Rady, o ile jest podpisany przynajmniej przez trzech członków Rady.

§ 2. Przepis powyższy (§ 1) nie ma zastosowania w postępowaniu w Komisji Głównej Rady.

Art. 14.

Wszelkie wnioski i interpelacje wpływają na ręce przewodniczącego Rady.

Art. 15.

§ 1. Wnioski, zawierające projekty ustaw lub rozporządzeń, stanowiące o prawach lub obowiązkach obywateli, podlegają trzem czytaniom, o ile przewodniczący nie zarządzi skróconego trybu postępowania.

§ 2. Wniosek Delegata Rządu, zawierający żądanie zastosowania przez Radę skróconego trybu postępowania, jest dla Rady wiążący.

Art. 16.

§ 1. Pierwsze czytanie projektu ustawy lub rozporządzenia (art. 15, § 1) polega na omówieniu zasad projektu bez rozpraw co do szczegółów.

§ 2. Pierwsze czytanie projektu nie może się odbyć na tym posiedzeniu, na którym projekt został zgłoszony.

§ 3. Rezultatem pierwszego czytania jest przekazanie projektu do Komisji.

Art. 17.

Drugie czytanie odbyć się może najwcześniej na trzeci dzień po rozdaniu członkom Rady wniosku Komisji i polega na omówieniu i przegłosowaniu poszczególnych artykułów projektu i zgłoszonych poprawek.

Art. 18.

Trzecie czytanie polega na zwięzłym omówieniu wniesionych poprawek i nie może się odbyć na tym samym posiedzeniu, na którym odbyło się drugie czytanie, chyba że w drugim czytaniu żadnych poprawek nie przyjęto.

Art. 19.

§ 1. Interpelacje skierowane do Delegata Rządu winny być podpisane przynajmniej przez trzech członków Rady.

§ 2. Dopuszczalne są również interpelacje ustne, o ile Delegat Rządu, uprzedzony o zamiarze zgłoszenia takiej interpelacji, wyrazi na to zgodę.

§ 3. Przewodniczący ma prawo żądać od interpelantów usunięcia z interpelacji wyrazów nieodpowiadających powadze Rady.

Art. 20.

Delegat Rządu obowiązany jest w ciągu miesiąca udzielić na ręce Przewodniczącego Rady odpowiedzi na zgłoszoną interpelację.

IV. Posiedzenia Rady (art. 21–33)

Art. 21.

Członkowie Rady zawiadomią przewodniczącego o miejscu i sposobie doręczania im wszelkich pism i zawiadomień.

Art. 22.

§ 1. Posiedzenia Rady odbywają się w czasie oznaczonym przez przewodniczącego albo osobną uchwałą Rady.

§ 2. Zawiadomienie o posiedzeniu Rady winno być doręczone członkom pod wskazanymi przez nich adresami przynajmniej na dwa dni przed terminem posiedzenia, jeżeli przewodniczący nie uzna, że zachodzi konieczność nagłego zwołania Rady.

Art. 23.

§ 1. Obradami Rady kieruje przewodniczący lub zaproszony przez niego zastępca w towarzystwie sekretarza, z którym stanowi prezydium urzędujące.

§ 2. Przewodniczący w prowadzeniu obrad stosuje powszechnie przyjęte zwyczaje parlamentarne.

§ 3. Wybrany sekretarz Rady, w razie jego nieobecności na posiedzeniu, może być decyzją przewodniczącego tymczasowo zastąpiony przez innego członka Rady.

Art. 24.

Do prawomocności uchwał Rady potrzebna jest obecność więcej niż połowy jej członków, w tym przewodniczącego lub jego zastępcy, a do prawomocności

uchwał Komisji Głównej – obecność przynajmniej 4 jej członków, w tym przewodniczącego lub jego zastępcy.

Art. 25.

§ 1. Posiedzenia Rady w okresie jej pracy konspiracyjnej są tajne, a w okresie jej pracy jawnej są jawne, o ile Rada na wniosek przewodniczącego lub Delegata Rządu lub na wniosek trzech członków Rady nie uchwali tajności obrad.

§ 2. Dyskusja nad sprawą zarządzenia tajności obrad odbywa się tajnie.

§ 3. Żadne głosowanie Rady w okresie jej pracy jawnej nie może się odbywać na posiedzeniu tajnym.

Art. 26.

§ 1. Z każdego posiedzenia Rady winien być sporządzony protokół, a w miarę możliwości i stenogram.

§ 2. Teksty wniosków oraz przyjętych przez przewodniczącego interpelacji stają się częścią składową obrad Rady.

Art. 27.

§ 1. Porządek obrad każdego posiedzenia projektuje przewodniczący i doręcza członkom łącznie z zawiadomieniami o terminie posiedzenia.

§ 2. Ostateczny porządek obrad ustalony będzie przez Radę na posiedzeniu.

Art. 28.

§ 1. Przemówienie nie może trwać dłużej niż pół godziny¹⁴³.

§ 2. Przepis powyższy (§ 1) nie stosuje się do członków sprawozdawców, przemawiających w tym charakterze.

§ 3. Przedstawicielom Rządu oraz Sił Zbrojnych, pragnącym zabrać głos, przewodniczący udzieli głosu poza kolejną i bez ograniczeń co do czasu.

Art. 29.

Głosowanie w Radzie jest jawne.

Art. 30.

§ 1. Do prawomocności uchwał potrzebna jest zwykła większość głosów.

§ 2. Na posiedzeniu pełnej Rady przewodniczący nie głosuje, chyba że to jest potrzebne z powodu równości głosów.

§ 3. Przepis § 2 niniejszego artykułu nie ma zastosowania w pracach Komisji Głównej Rady.

Art. 31.

§ 1. Wybory odbywają się tajnie. Gdy nikt z członków Rady temu się nie sprzeciwi, wybór może się odbyć przez aklamację.

§ 2. Głosy nieważne uwzględnia się przy obliczaniu potrzebnego dla prawomocności quorum, lecz odrzuca przy wprowadzaniu bezwzględnej większości.

Art. 32.

§ 1. Bez dyskusji głosuje się nad wnioskami o wotum nieufności dla członka Prezydium.

§ 2. Głosowanie to nie może się odbyć na tym posiedzeniu, na którym wniosek o wotum nieufności został zgłoszony.

¹⁴³ W projekcie regulaminu zapis brzmiał: „Przewodniczący ma prawo odebrać głos członkowi Rady, który przemawia dłużej niż pół godziny”.

Art. 33.

Przewodniczący ma bezapelacyjne prawo zachowującego się niewłaściwie członka Rady przywołać do porządku, a nawet wykluczyć na określony czas z posiedzeń.

V. Obowiązki i prawa członków Rady (art. 34–35)

Art. 34.

Członkowie Rady obowiązani są brać udział w pracach Rady.

Art. 35.

Członkowie Rady otrzymują¹⁴⁴ tytułem zwrotu kosztów, spowodowanych udziałem w pracach Rady, diety, których wysokość ustali Prezydium Rady w porozumieniu z Delegatem Rządu¹⁴⁵.

Źródło: AAN, 199/2, k. 25–29, uzupełniony według egzemplarza: AIPN, Rząd RP w Londynie, t. 4, k. 1–5.

WALDEMAR GRABOWSKI (ur. 1957) – historyk, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, w latach 1981–2001 pracownik Muzeum Narodowego w Krakowie, od 2001 r. w Biurze Edukacji Publicznej IPN w Warszawie. Autor monografii *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1940–1945* (Warszawa 1995).

¹⁴⁴ W egzemplarzu z AIPN słowo: „otrzymują” zostało ręcznie poprawione na zapis: „mogą otrzymywać”.

¹⁴⁵ W egzemplarzu z AIPN słowa: „w porozumieniu z Delegatem Rządu” zostały ręcznie wykreślone.